

HOGYAN ÍRJUNK (MAGYAR) FILOZÓFIATÖRTÉNETET?

VARGA PÉTER ANDRÁS

Mészáros András: Széttartó párhuzamok

Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből

Kalligram, Dunaszerdahely–Pozsony, 2014.

220 oldal, 2900 Ft/9,60 €

Mészáros András legutóbbi, a magyar filozófia hosszú XIX. századi történetének egyes egyháztörténeti és közép-európai kulturális kontextusairól írott műve nemcsak a tárgy szintű vizsgálódásai révén tarthat számot a szakma érdeklődésére, hanem bevezetője, „a magyar filozófiatörténet ügyében évek óta a legelgondolkodtatóbb szöveg” okán is, amelyben Mészáros egy olyan „módszertani váltást” sürget a magyar filozófia historiográfiájában, amelynek hatására mindenki „köteles lesz végiggondolni a maga módszertani előföltevéseit” – ahogyan a mű egy korábbi recenzense fogalmazott.¹ Valóban nem haszontalan Mészáros könyvét módszertani értekezésként olvasni akár az egyetemes filozófiatörténet-írás szemszögéből is, hiszen a filozófiatörténet a mai magyar filozófiai tevékenység főáramához tartozik ugyan, azonban művelőinek módszertani reflexiói viszonylag ritkák.²

Mint Mészáros írja, kötetének módszertani bevezető esszéje egy kulturális közvetítés eredményeképpen jött létre. A Szlovák Tudományos Akadémia Filozó-

fiai Intézetében és a pozsonyi egyetem magyar tanészékének irodalomrészlegén működő professzorként kutatási „eredményeit szlovákul, a szlovák kollégák számára megfogalmazva” szembesült egyrészt a két tudományos közeg közti módszertani különbségekkel, másrészt tárgyszintű eltérésekkel az „azonos külföldi példát megfőző magyar és szlovák gondolkodók esetében, a közös művelődési háttér ellenére” (9–10. old.). A tapasztalatai szerint szükségessé vált módszertani fordulat mindenekelőtt „a posztmodern szövegértelmezés és az interkulturalitás elméletének” (15–16. old.) átvételét írja elő a „pozitivistafilológiai összehasonlító kutatás” (13. old.) eddigi praxisával szemben. A (magyar) filozófiatörténet hazai művelői ezt tehát valóban jelentős módszertani kihívásként élik át, még ha Mészáros módszertani manifesztumát az első laptól kezdve végig a régi értékekkel szembeni megértés és pedagógiai segítőkészség, semmint militáns neofita lendület jellemzi. A bevezető esszében és néhány azt kiegészítő, visszatekintő részben ez a kívánatos posztmodern metodológiai eszköztár a következő historiográfiai elemeket gyűjti egybe: a posztkolonialista elméletek néhány kategóriáját, mint amilyen a centrum-periféria páros, a szubaltern pozíció, valamint a „szubverzió és a containment egymást feltételező viszonyrendszere és működése” (16–19. old.), továbbá a „gatekeeping” (203. old.). Mindez segít artikulálni a „szituátság általi determináltságot” és a „hatalom

1 ■ Percz László: Túl a komparatiztikán. *Magyar Tudomány*, 176 (2015), 5. szám, 634–636. old. Hasonlóan vélekedett a könyv egyik lektora, Mester Béla is: Mészáros könyve egy „régóta érlelődő [...] módszertani, szemléletbeli fordulat” dokumentuma, amely „az egész kutatási terület művelésében nyit majd meg új távlatokat” (Mester Béla: Rendezni közös dolgainkat. *Kalligram*, 23 (2014), 9. szám, 101–102. old.; az idézett szöveghelyek szerepelnek Mészáros könyvének borítóján is).

2 ■ Kiemelendő az egyetemes filozófiatörténet-írás felől: Fehér M. István: Filozófiatörténet – filozófiai elmélet a mai viták tükrében. *Magyar Tudomány*, 98 (U. F. 36) (1991), 11. szám, 1368–1372. old.; Boros Gábor: Filozófia, történelem, történekek. *Élet és Irodalom*, 57 (2013), 7. szám, 13. old. Ebben a tekintetben érdemes különbséget tennünk a történetírás mikéntjére vonatkozó általános elméleti reflexió és a magyar filozófia demarkációjára, illetve tárgyi egységkritériumainak meghatározására irányuló törekvések között; a „létezik-e magyar filozófia?” vita a maga tágabb kulturális kontextusaival, illetve metaszintjeivel egyetemben természetesen immár évszázadok óta kíséri a filozófia magyar nyelvű művelését és történetírását; lásd pl. Larry Steindler: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*. Alber, München, 1988. 383–384. old.; Hanák Tibor: *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében*. 2. kiad.. Göncöl, [Bp.],

1993. 13. skk. old.; Fehér M. István: A hazai filozófia kutatása. In: Fehér M. István – Veress Ildikó (szerk.): *Filozófia és teológia a magyar eszméletörténetben*. (Magyar filozófiatörténeti könyvtár, 7) Bíbor, Miskolc, 2003. 15–23. old.; Mester Béla – Percz László: A magyar bölcselők és a modernitás. In: Mester Béla – Percz László (szerk.): *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. (Recepció és kreativitás – Nyitott magyar kultúra). Aron, Bp., 2004. 7–16., 8–10. old.; Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. (A magyar nyelvű filozófiai irodalom forrásai, 9). Pro Philosophia, Kolozsvár–Szeged, 2006. 17–46. old.; Percz László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. (Eszméletörténeti könyvtár, 7). Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2008.; Demeter Tamás: *A szociológizáló hagyomány. A magyar filozófia főárama a XX. században*. Századvég, [Bp.], 2011. 13. skk. old.; Neumer Katalin: *Magyar filozófia, osztrák filozófia, filozófia*. II. rész. *BUKSZ*, 26 (2014), ősz, 230–264. old.; valamint a *Magyar Tudomány* (107 [2000], 8. szám, 981–1026. old.) és a *Szépirodalmi Figyelő* (2013. 3. szám, 28–63. old.) körkérdéseire adott válaszokat. Talán éppen ez a magyar filozófiát illető viszonylagos aszimmetria magyarázza Mészáros általános historiográfiai felvetésének egyöntetűen pozitív fogadtatását a magyar filozófia történetének egyes elismert szaktekintélyei részéről (lásd az előző jegyzetet).

nyílt vagy rejtett beavatkozásait az „intertextualitás elméletének bizonyos fogalmai” és a kanonizációs eljárások elemzése kíséretében (16–21. old.).

Az alcímben jelzett és a könyv főszerzőjét alkotó esettanulmányokban Mészáros ismét megmutatta filozófiatörténeti országlátásait: korábbi értelmezői ítéleteket revideál – például az ún. piarista felvilágosodás értékelését –, összetett korabeli pozíciókat rekonstruál értő gondossággal – legyen az Szelényi Ödön Böhm Károly vallásfilozófiáját továbbgondoló kísérlete, vagy Szontagh Gusztáv recenziója Augustin Smetana cseh filozófus művéről –, szövegbázisokat bővíti – például a Madách-filológia számára –, miközben egyaránt otthonosan mozog a felekezeti filozófiákban és a XIX. századi tág értelemben vett kantiánus hagyomány itthon kevésbé diszkutált szerzőinek (Jakob Friedrich Fries és követői) gondolatvilágában csakúgy, mint az egyház-, oktatás- és jogtörténet területein. Talán említésre sem érdemes az a korántsem magától értetődő feltételezés, hogy Mészáros értő olvasója a historikus magyar mellett a latin, német, francia, cseh, szlovák és lengyel forrásoknak és szakirodalmuknak is. A tematikusan gazdag és filozófiailag mindig releváns, kitűnő elemzések alapján aligha túlzás őt a magyar filozófia története doyenjének tekinteni: míg előző munkái inkább általános igénnyel léptek fel,³ figyelme ezúttal a kánon peremvidékei és feltérképezetlen részei felé fordult, vállaltan foglalkozva olyan szerzővel is (Mihálovics Ede), akit máskülönben „harmadrangú neotomistának” minősít (73. és 79. old.).

*

A lényegi kérdés persze az, hogy Mészáros filozófiatörténet-írói praxisa mennyiben kongruens a *Bevezetőben* sürgetett *módszertani váltással*, s ebből milyen historiográfiai tanulságokat vonhatunk le. Félreértés ne essék: a kérdés nyilván nem az, hogy konstruálható-e, különösen a „pozitivisták” jelző invokálásával, olyan szűkkeblű historiográfiai platform, amely a szemben minden gyakorlati mai filozófiatörténész – köztük a „harmadrangú” szerzőkre figyelmes, externális faktorokból „heurisztikai jellegű következtetéseket” (65. old.) levonó, „okadatolható” párhuzamokat, sőt összefüggés-hálózatokat (107–109. old.) kereső Mészáros is – egy táborba kerül a poszt-kritikai irányzatok mindegyikével, hanem hogy szükség szerűen ez-e a módszertani tér helye és egyetlen lehetséges felosztása, azaz a posztmodern metodológiai instrumentárium – minden metafizikai és a történetírói praxis funkciójára vonatkozó feltevésével együtt – valóban *conditio sine qua non* bármilyen tudományos igényű magyar (vagy egyetemes) filozófiatörténet-írás számára.

Ebből a szempontból elgondolkodtató, hogy Mészáros könyvének első felében ezen módszertani esz-köztár explicit módon nem jut szerephez. Percz László szerint Mészáros dekonstruálja ugyan a „pia-

rista felvilágosodás szakirodalmi közhelyének tételét”,⁴ azonban ez a dekonstrukció nem egyezik a szerző önértelmezésével, de a heideggeri destruktív vagy a derridai dekonstrukció specifikus mechanizmusait sem mozgósítja. Ismét csak nem arról van szó, Mészáros tényleges eljárásának bázisán kiépíthető lenne-e egy dekonstruktív olvasat (azaz kompatibilis-e egy ilyen olvasási stratégiával), hanem hogy *valójában* ezt teszi-e, szükségszerűen ezt kell-e tennie – azaz a filozófiatörténeti praxis és a kívánatosként bemutatott posztmodern módszertani instrumentárium nyelvfilozófiai, metafizikai stb. feltevéseivel megalkotott elméleti keret viszonyáról. Ez a keret még a kötet második felének esettanulmányaiban is ritkán jelenik meg explicit módon (akkor is leginkább csak a szubverzió kategóriája); egy helyütt pedig Mészáros *expressis verbis* „egy eljövendő komparatív kutatáshoz” kíván „adalkot” szolgáltatót (133. old.), ami az egyébként a módszertani oppozíció túlololdalára kerülő komparatiztika (12. skk., 204. old.) egy jóval pozitívabb értelmezésére látszik utalni.

Más esetben a tényleges elemzés és a posztmodern instrumentárium terminusaival élő módszertani reflexió viszonya kifejezetten külsődlegesnek tűnik. Például miután Mészáros meggyőzően cáfolta, hogy a késmárki Johann Samuel Steiner a kantiánus pszichologista „Fries egyszerű epigonja lett volna” (155. old.), az elemzés utolsó mondataként – egy addig meg nem jelenő fogalmisággal – hirtelen ezt írja: Steiner és eperjesi tanártársa, Vandrák András friesianus interpretációi „[a]z intertextualitás szemszögéből tehát csak szövegvariációknak tekinthetők” (177. old.). Az *epigonitás* pregnáns értelemben vett (filozófia)történeti fogalom, hiszen nemcsak egyfajta gondolati – a diszciplína saját logikája mentén megállapítható – hasonlóságot implikál, hanem egyben azzal az igénnyel is fellép, hogy a hasonlóság létrejöttét egy szorosabb értelemben vett történeti magyarázatba illessze. A véletlen egybeesés

3 ■ Mészáros András: *A filozófia Magyarországon (a kezdetektől a 19. század végéig)*. Kalligram, Pozsony, 2000.; Mészáros András: *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Kalligram, Pozsony, 2003. Mészáros természetesen régi kedves témáihoz is visszatér újat alkotó módon, így például a Vandrák András jogfilozófiájának eredetiségéről szóló elemzés (198., 200–202. old.) olvasható Vandrák munkásságának szentelt, egyetemi kontextusban született munkája „Vandrák és Ahrens” paragrafusának (Mészáros András: *Vandrák András filozófiai rendszere*. Madách, Pozsony, 1980. 116–118. old.) palimpszesztjeként is.

4 ■ Percz: *Túl a komparatiztikán*, 635. old.

5 ■ Lásd Percz László egy korábbi monográfiájának *Túl az iskolafilozófián*. A *Pauer-Kármán vitáról* fejezetét (Percz László: *A fölfedezett reneszánsz. Filozófiatörténeti tanulmányok*. Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2009. 83–90. old.). Percz meggyőzően mutatja be, hogy a Pauer körüli plágiumvita második szakaszában Kármán Mór fellépésének nemcsak a tudományfelfogást, hanem az intézményrendszer minőségbiztosítását illető indokai is voltak: „A tekintélyes pedagógiai író [Kármán] fölháborítónak tartja, hogy egy, szakmai teljesítményét tekintve igencsak megkérdőjelezhető színvonalú filozófiatanár [Pauer] meghatározó egyetemi és akadémiai pozíciókat szerez meg magának” (uo. 85. old.). Ezzel az aspektussal Mészáros ezúttal nem foglalkozik, noha máshol példászerűen integrálja elemzéseibe az intézményi háttér szempontjait.

vagy a visszavezethetőség egy közös okra (hatásra) még nem tesz valakit epigonná. Mészáros egyrészt az epigonság részét képező további, értékelő mozzanatot veszi célba, másrészt a friesiánus hagyomány egyetemes filozófiatörténeti gazdagságát mutatja be, amely tudományos közösségnek a magyarok csak nyelvi okokból nem lehettek teljes jogú tagjai: „csak a magyarországiak hivatkoztak a német publikációkra, és a gondolati kölcsönösség, valamint személyes szimpátiák csak a levelezésből derültek ki” (160. old.). Az epigonság látszatának genezisének az általános kontextus – a hagyományos (Frege és Russell előtti, Boole, Jevons és Schröder munkásságától független) filozófiai logika, a pszichologizmusvita és a sejtés (*Ahmung*) vallásfilozófiai szerepe – vizsgálata egészíti ki. Nem világos azonban, hogy ezeket a gondos és megvilágító erejű elemzéseket mennyiben viszik tovább, vagy akár csak foglalják össze érdemileg az intertextualitás elméletének az elemzés végén bevont kategóriái. Az intertextualitás-elmélet egyes szofisztikált fogalmai (hipertextualitás, fenotextus stb.) pedig csak a kötet módszertani manifesztumrézében jelennek meg (21., 210. old.), elemzési szerepben nem.

Az esettanulmányok közül módszertani szempontból kitüntetett jelentőségű záró tanulmány, a *Kényes*



6 ■ Pauer Imre: Levél a szerkesztőhöz. *Magyar Philosophiai Szemle*, 1/6, 478–479. old. – ebből a perspektívából egyébként hasonlóan érthetővé válik Böhm Károly ugyanott közölt, szintén ad hominem viszontválasz-levele is.

7 ■ A bécsi egyetem filozófiai fakultásának történetéről lásd Alfred Rheticus Wieser úttörő jelentőségű disszertációját: *Die Geschichte des Faches Philosophie an der Universität Wien. 1848–1938*. Universität Wien, Wien, 1950.

8 ■ Lásd pl. *Logika vagy gondolkodástan*. Lampel Róbert, Pest, 1864. Megjegyzendő, hogy a kötet végén található kiadói prospektus a könyvet mint „Zimmermann–Riedl logikát” tünteti fel, ami nem azt erősíti, hogy a kortársak a művet kizárólag Riedl Szendének tulajdonították volna.

9 ■ *Ein bisher unveröffentlichtes Gutachten über Robert Zimmermanns Philosophische Propädeutik von Johann Heinrich Loewe*. In: Edgar Morscher (Hg.): *Eduard Winter. Ausgewählte Schriften aus dem Nachlaß*. Academia, Sankt Augustin, 1993. 76. old.

10 ■ Bolzano filozófiájáról, illetve Zimmermann esetleges közvetítői hatásáról egyetemes filozófiatörténeti kontextusban lásd: Varga Péter András: *A fenomenológia keletkezése*. L'Harmattan, Bp., 2013. és uő: Was hat Husserl in Wien außerhalb von Brentanos Philosophie gelernt? Über die Einflüsse auf den frühen Husserl jenseits von Brentano und Bolzano. *Husserl Studies*, 31 (2015), 2. szám, 95–121. old.

és kinos „eredetiségi” kérdés három XIX. századi plágiumvitát vizsgál. A téma különösen alkalmasnak látszik a módszertani eszköztár demonstrációjára, és a fent felsorolt kategóriák itt valóban szerepet kapnak a filozófiatörténeti elemzésben. Percz László kutatásaira építve Mészáros bemutatja, hogy bár a plágiumvád tartalmilag jogos, Pauer István „védekezése szubjektív szempontból őszinte volt” (183. old.), amit mindenekelőtt a filozófia szerepére és originalitásigényére vonatkozó, a korban „egymás mellett létező két tudományfelfogás” (185. old.) különbözősége magyaráz.⁵ Ez fontos eredmény, hiszen bepillantást enged a történés „aktorperspektívájába” (a cselekvő önértelmezésébe), és így lehetővé teszi, hogy Pauernak a „szenvedélyes megtámadásra” válaszoló felháborodott levelét⁶ ne kényszerítsük a hazugság vagy a félrebeszélés Prokrusztesz-ágyába. Azt, hogy Mészáros ezt a fontos és jól bemutatott megállapítást nem képes *módszertanilag tudatosítani*, éppen az általa preferált posztkritikai módszertannak az írói szubjektummal kapcsolatos negatív feltevései akadályozzák meg. Filozófiatörténet-írása itt talán

hatékonyabb módszertani artikulációt nyert volna az aktorperspektívát legitim – persze nem kizárólagos – vizsgálati területnek tekintő történelemelméletektől.

A könyv metodológiai olvasata szempontjából termékenyebb a második plágiumeset – amint erre Mészáros maga is felfigyelni látszik (21., 186. old.) –, mert itt nem triviális értelmezést kínál a javasolt eszköztár. A „Zimmermann-ügy” az egyetemes filozófiatörténet szempontjából is ígéretes példának tűnik, hiszen a prágai születésű Robert Zimmermann (1824–1898) 1861-től a Bécsi Egyetem filozófiaprofesszora volt – ráadásul 1880 és 1895 között egyedülként.⁷ Mészáros a „Dr. Zimmermann Róbert után írta Dr. Riedl Szende” szerzőségű megjelölésű, XIX. századi magyarországi középiskolai filozófia-tankönyvek⁸ nyomán jut el Zimmermann plágiumügyéhez, hiszen Zimmermann német nyelvű filozófiai tankönyvének első kiadását már kortársai is plágiummal vádolták: „mindent átvett Bolzano *Tudománytanából*, amit ott talált”, írta a minisztérium számára megfogalmazott szakvélemény,⁹ amelynek súlyát nem szabad alábecsülnünk, hiszen a restaurációs Habsburg-kultúrpolitika Bernard Bolzano (1781–1848) prágai filozófus és matematikus munkáit szabályosan betiltotta, és követőit üldözte.¹⁰ Vajon, kérdezi ebben a helyzetben Mé-

száros, „Riedl Szende Zimmermann-nak melyik dolgozatát fordította magyarra”, vajon „plágiumügybe keveredett-e, vagy pedig a plagizálástól mentes szöveggel dolgozott?” (187. old.) Erre az izgalmas kérdésre Mészáros Riedl Szende (az irodalomtörténész Riedl Frigyes édesapja) életútjának, különösen prágai korszakának gondos bemutatása után azt válaszolja, hogy Riedl Szende „felmenthető a plágium-átültetés vádjára alól” (194. old.), mivel kompilációfordításához a Zimmermann-tankönyv második kiadását vette alapul. Zimmermann-t illetően viszont a proponált poszt-kritikai fogalmiságot használja konklúziójában: Zimmermann „közvetítette Bolzano logikáját, és belevitte azt a filozófiai propedeutikába. Végrehajtva ezzel azt a szubverzív viszonyulást, amely a rendszerellenes eszmét helyezi el a rendszernek abban az elemében, amely pedig arra hivatott [...], hogy ezt a rendszert szolgálja ki a reprodukcióját elvégezni hivatott egyének kiképzése révén.” (193. old.) Ebben az esetben a szubverzív kategóriája valóban *érdemi magyarázó szerepet kap*, hiszen Mészáros *oksági funkciót* tulajdonít Zimmermann munkájának a Twardowski-féle lengyel logikai iskola keletkezését és egyáltalán a Habsburg Birodalom német nyelvterületét illetően: „Ezért állt elő az a paradox helyzet – és ez a Zimmermann-féle plágium sajátos tanulsága –, hogy Ausztriában „a gimnáziumokban a diákok Bolzano logikáját sajátították el”, ami Mészáros szerint megmagyarázhatja az osztrák filozófia későbbi affinitását a formális természettudományokhoz. „Vagyis: a plágium – ha az egy szubverzív eljárás része – pozitív szerepet játszhat egy adott filozófiai és logikai irányzat helyzethez juttatásában és potenciális funkcióinak megvalósításában.” (196. old.)

A »szubverzív« posztmodern historiográfiai kategóriájának filozófiatörténet-írási terhelhetőségét vizsgáló kérdéses egy rövid próbát tennünk. *Milyen esélye van egy másféle, nem posztmodern módszertannak a „Zimmermann-ügy” elemzésében?* Mészáros elemzésének a Zimmermann–Bolzano-viszonyra vonatkozó szakirodalmi bázisát kizárólag Eduard Winter művei jelentik, Nyíri Kristóf egy korai munkájával kiegészítve.¹¹ Winter (1896–1982) maga is részese volt a Bolzano tanítványi köréből kinövő Brentano-iskola kései fázisának. Pappá szentelték, akárcsak Bolzanót és Franz Brentanót, de hozzájuk hasonlóan ő is összeütközésbe került az egyházzal. A második világháborút megelőzően Prágában futott be ígéretes akadémiai karriert, ahol az ortodox Brentano-tanítványokkal, így Oskar Krausszal is kapcsolatban állt. Hányattatásokkal teli évek után végül az NDK-ban folytatta tudományos pályáját. Írásai nemcsak a laza forráskezelés és a kötelező vörös farkokon is túlmenő ideológiai keret miatt problematikusak, hanem azért is, mert láthatóan nem érdekmentes résztvevője volt a Bolzano-kutatás alakításának.

Az elsődleges és az egész posztmodern historiográfiai applikációt érintő pont annak tisztázása, hogy a „plágium” minősítés megfelelő-e Zimmer-

mann logikatankönyve első kiadásának jellemzésére. Winter használta a „plágium” kifejezést, ám a Zimmermann-könyv részleges kritikai kiadásához írt bevezetőjében azt állította, hogy „[a] plágium nem is a teljesen megfelelő szó”.¹² Valóban találhatóunk a *plágiumnál finomabb filozófiatörténeti kategóriát* Zimmermann művének jellemzésére. A Bolzano-kör belső, gyakran kódneveket használó levélváltásában könnyű szöveghelyeket lelteni, ahol a mester tanai konspiratív terjesztésére buzdít,¹³ és az is világos, hogy Bolzano lelkesen, talán túlságosan is lelkesen tekintett a fiatal Robert Zimmermannra, akinek apját, Johann August Zimmermann-t (1793–1869) hosszasan, de kevés sikerrel próbálta bevonni belső tanítványi körébe, majd pedig ezt a reményét vitte át a tehetséges gyermekekre: „Zimmermann elsőszülött fia, aki már a filozófiai tanulmányok második évében jár és arra gondol, hogy egyszer ezzel a tantárggyal foglalkozzék, egyre inkább felmutat ritka adottságokat nemcsak a költészethez, hanem a filozófiához is, már fogalmaim nagy részével is megismerkedett, és ég a vágytól, hogy mindet megismerje; a legfőbb kívánsága mind az apának, mind a reményteljes fiatal férfinak az lenne, hogy egyszer ezen fogalmak elterjesztéséhez igazán sokkal hozzájárulhasson. Tényleg nagy bizalmat helyezek belé, mióta közelebbről megismertem” – tudósította Bolzano egy kódneveket használó levélben bizalmasát a Bolzano-kör *wishful thinkingjének* aktuális helyzetéről 1842-ben.¹⁴ Zimmermann junior lehetséges közvetítői szerepének konceptualizálásakor nem is a cenzúra mozzanataira érdemes figyelniük – elvégre a Habsburg Birodalom határain kívül Bolzano megjelenhetett –, hanem inkább azokra a speciális *műfaji feltételekre*, amelyeket a tanítványi gondolatterjesztés feladata jelöl ki abban az esetben, ha részben politikai, részben egyszerű alkotói okokból *nem áll rendelkezésre homogén tanrendszer a mestertől*. Néhány évtizeddel később ez a helyzet ismétlődött meg Franz Brentano (1838–1917) kapcsán, akit 1880-ban megfosztottak

11 ■ Nyíri Kristóf: *A Monarchia szellemi életéről. Filozófiatörténeti tanulmányok*. Gondolat, Bp., 1980. 11. és 17. old. A nyomda örököje Mészáros Nyíri-hivatkozásait téves oldalszámmal adta vissza.

12 ■ Eduard Winter (Hg.): *Robert Zimmermanns Philosophische Propädeutik und die Vorlagen aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos. Eine Dokumentation zur Geschichte des Denkens und der Erziehung in der Donaumonarchie*. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, Band 299., Abhandlung 5) Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1975. 22. old.

13 ■ Lásd Bernard Bolzano: *Briefe an František Příhonský 1846–1848*. Hrsg. von Jan Berg. *Bernard Bolzano Gesamtausgabe*, III 3/3. Frommann Holzboog, Stuttgart-Bad Cannstatt, 2005. 3. köt., 707. old.

14 ■ Uo. 2. köt., 521. old.

15 ■ *Die Philosophie Franz Brentanos. Eine Einführung in seine Lehre*. Hrsg. von Franziska Mayer-Hillebrand. A. Francke, Bern, 1951.

16 ■ Lásd: Thomas Binder: *Franz Brentanos philosophischer Nachlass. Eine historische Annäherung an einen schwierigen*

ugyan katedrójától, majd 1895-ben távozni is kényszerült Bécsből, de valójában a perfekcionizmusa akadályozta meg abban, hogy a tanítása homogén rendszerét, illetve az azt megjelenítő kontinuos szövegeket hagyjon tanítványaira (hagyatékának máig nincs kritikai kiadása). A Zimmermannéval analóg feladatra ekkor az ortodox tanítvány, Alfred Kastil vállalkozott.¹⁵ Azt, hogy itt egy önálló műfaj körvonalai sejlének fel, mi sem mutatja jobban, mint azok a félreértések, amelyek miatt a Brentano családnak nem sikerült Kastil munkájának általuk készített angol fordítását megjelentetni az Amerikai Egyesült Államokban. Egyetlen tudományos kiadó sem fogadta el a szakirodalmi hivatkozásokat nélkülöző kéziratot.¹⁶ Kastil művét tudományos publikációnak tekinteni éppúgy kategória-hiba, mint Zimmermannét plágiumnak.

Eduard Winter talán legnagyobb filozófiai tévedése, hogy sohasem mérlegelte azt a kézenfekvő lehetőséget, hogy Zimmermann egyszerűen megváltoztatta filozófiai nézeteit. Mivel Zimmermann herbartianusként kezdte, majd pedig művészetfilozófiával foglalkozott, Winter arra kényszerült, hogy a Bolzanoval kapcsolatos hallgatást konspiratív okoknak tulajdonítsa, s még 1979-ben is a „titkos bolzanóista Zimmermannról” beszélt.¹⁷ E gyönyörűen cáfolatrezisztens hipotézis hatástörténetileg teljesen irreleváns. Valójában Zimmermann logikatankönyve második kiadását az első-

höz képest „új könyvnek” nevezte (a harmadik kiadás előszavában),¹⁸ de már a második kiadás előszavában leszögezte, hogy a változás a filozófiailag leginkább releváns részeket érinti, és átmenetet alkot Bolzano *Tudománytanától* Herbart és Strümpell filozófiájához.¹⁹ Nem azért, mert „megváltoztatta volna nézeteit, azokon szerencsére lényegileg nem kellett változtatnia”.²⁰

Itt ismét érdemes elválasztani egymástól egyfelől az aktorperspektívát, másfelől a bolzanói objektivizmus és a herbarti gondolatrendszer között ténylegesen fennálló szignifikáns különbséget. Tegyük még hozzá, hogy Zimmermann tankönyvének második és azt követő kiadása terjedt csak el (éppen ezért kényszerült Winter téziseinek illusztrálásához az elérhetetlen első kiadás szövegének részleges kritikai kiadására). Mindennek fényében nem érhető, hogy a modern szakirodalom miért tartja a Zimmermann által közvetített Bolzano-hatás tézisének legendának.²¹

A fentiekben próbaképp elvégzett rövid elemzés tehát nemcsak a *szubverzión* posztkritikai kategóriájának magyarázószerepét korlátozta,

hanem egy pontosabbnak tűnő filozófiatörténeti magyarázat lehetőségét is felvillantotta – pusztán azt a nem posztmodern filozófiatörténet-írási módszertant működtetve, melyet nagyjából Mészáros is *de facto* használt példaszzerű esettanulmányaiban.

★

A „filozófiatörténet” kifejezés talán az egyik leglátványosabb példa a birtokos eset többértelműségére. Ha *genitivus obiectivus*, akkor a filozófiatörténet-írás a történetírás egyik válfaja, ha *genitivus subiectivus*, akkor a filozófia a történetiség alanya, maga válik történetivé. Ez utóbbi genuin filozófiai értelmére már Kant utalt *A filozófia filozofáló történetéről* című, évtizedekkel a német idealizmus után posztumusz kiadott töredékében, amelyben megkülönböztette a filozófiatörténet két értelmét: „A filozófia történeti képzete azt beszéli el, hogyan és milyen rendben filozofáltak eddig. A filozofálás azonban az emberi ész fokozatos fejlődése, és az nem haladhat az empirikus úton...” Ezért van szüksége Kantnak a filozófiatörténetnek a pusztán történetinél mélyebb fogalmára: „A filozófia filozófiai története maga nem történeti vagy empirikus, hanem racionális, azaz a priori lehetséges. Hiszen még ha az ész faktumait rögzíti is, azokat nem a történeti elbe-



Robert Zimmermann

Fall. In: Ion Tănăsescu (ed.): *Franz Brentano's Metaphysics and Psychology*. Zeta Books, Bucharest, 2012. 470. old., 36. l.

17 ■ Winter: *Ausgewählte Schriften aus dem Nachlaß*, 34. old. 18 ■ Robert Zimmermann: *Philosophische Propädeutik. Prolegomena – Logik – Empirische Psychologie. Zur Einleitung in die Philosophie*. 3. kiad. Wilhelm Braumüller, Wien, 1867. iii. old.

19 ■ Zimmermann: *Philosophische Propädeutik*, Zweite, umgearbeitete und sehr vermehrte Auflage. Wilhelm Braumüller, Wien, 1860, vii. Ludwig Strümpell Herbart utolsó közvetlen tanítványa volt, aki később versenyben állt Brentanóval a bécsi katedráért.

20 ■ Uo., vii–viii; kiemelések az eredetiben.

21 ■ Edgar Morscher: Robert Zimmermann – der Vermittler von Bolzanos Gedankengut? Zerstörung einer Legende. In: Heinrich Ganthaler – Otto Neumaier (Hg.): *Bolzano und die österreichische Geistesgeschichte*. (Beiträge zur Bolzano-Forschung, 6) Academia, Sankt Augustin, 1997. 145–236. old.; vö. Wolfgang Künne: „Die Ernte wird erscheinen...” Die Geschichte der Bolzano-Rezeption (1849–1939). In: Ganthaler–Neumaier (Hg.): *Bolzano und die österreichische Geistesgeschichte*, 9–82. old.

szélésből, hanem filozófiai archeológiaként az emberi ész természetéből meríti.”²²

E kettő mindaddig könnyen összebékíthető volt a reflektálatlan eklekticizmus (doxográfiák, florilégiumok, kompendiumok etc.) és aggálytalan prezentizmus formájában, amíg a filozófiatörténet teleologikus szemlélete egyértelműnek látszott. Ám legkésőbb a filozófiatörténet-írás XIX. századi válsága és a tudományok – köztük a történettudomány – poszthegeiánus emancipációja óta²³ a filozófiatörténet-írás rögzös úton halad. Hogy a filozófiatörténészre leselkedő veszélyek közül csak a két legnyilvánvalóbbat említsük: az anakronizmust, amely megsérti az eszmetörténet-írás skinneri kritériumát, amikor olyasmit tulajdonít egy történeti szerzőnek, amit „az sohasem fogadott volna el gondolata vagy cselekedete leírásaként”,²⁴ valamint a relevanciaigényt feladó antikvárius historiográfiát, amely – Rorty szavaival – beéri azzal, hogy „a valótlanságokat azáltal tüntesse fel kevésbé ostobának, hogy megírásuk tudatlanságban élő korának kontextusába helyezi őket”.²⁵

Aligha van királyi út a vizsgálati tárgy saját logikája, a relevanciakritériumot biztosító saját filozófiai elköteleződés és az általános történetírói módszer filozófiai háttérmélete között; ami persze nem jelenti azt, hogy a filozófiatörténet-írói praxist ne segítené saját

előfeltevéseinek és korlátainak tudatosítása. Ebből a szempontból a sürgetett posztmodern „módszertani váltással” szemben egy általános ellenvetés is tehető túlzott elméletterheltsége okán: Éppen a hosszú XIX. század végét mint a jelentős kortárs filozófiai irányzatok (például az analitikus filozófia vagy a klasszikus fenomenológia) forrásvidékét vizsgálva tűnhet kívánatosnak, hogy a filozófiatörténet-írás fenti három elméleti komponensét egymáshoz közelítve olyan történetírási elméletet preferáljunk, amelynek filozófiai háttérméletét nem éppen ezen kortárs irányzatokkal szemben artikulálták.

Mészáros András talán ahhoz a tehetséges fotóművészhez hasonlíthatjuk, aki bármilyen géppel képes műalkotásokat létrehozni, sőt kifejezetten lelkes, ha egy nehézkes, korlátozott teljesítményre szabott eszközt – például egy monokróm fényképezőgépet – ajánlanak neki. Lelkesedése jogos, sőt abban is egyetérthetnénk vele, hogy bizonyos nézőpontok csak ennek használatával láttathatók (még akkor is, ha a metodológus Mészáros és az eszközt használó Mészáros között ismételtelen aktuális és potenciális diszkrepanciát diagnosztizálunk). Kiemelkedő alkotásai azonban nem szolgáltathatnak indokot arra, hogy ne mérlegeljük az egyes filozófiatörténet-írói eszközök általános teljesítőképeségét.* □

22 ■ *Kant's handschriftlicher Nachlaß. Bd. VII.* Walter de Gruyter & Co., Berlin, 1942. 340–341. old. Kant töredékének az életművön belüli helyéről és korabeli kontextusáról: Lutz Geldsetzer: *Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19. Jahrhundert. Zur Wissenschaftstheorie der Philosophiegeschichtsschreibung und -betrachtung.* (Studien zur Wissenschaftstheorie 3) Anton Hain, Meisenheim am Glan, 1968. 19–20. old.; Gerd Irritz: *Kant-Handbuch. Leben und Werk.* Metzler, Stuttgart, 2010. 485–486. old.

23 ■ Ehhez lásd: Geldsetzer: *Die Philosophie der Philosophiegeschichte im 19. Jahrhundert*; Gerald Hartung: *Philosophical Historiography in the 19th century: A Provisional Typology.* In: Gerald Hartung – Valentin Pluder (eds.): *From Hegel to Windelband. Historiography of Philosophy in the 19th century.* Walter de Gruyter, Berlin, 2015. 9–24. old. Lucien Braun magyar fordításban is megjelent nagy sikerű könyve (*A filozófiatörténet története* [ford. Steiger Kornél]. Holnap, Bp., 2001.) sajnos éppen ott fejeződik be, ahol ez a történet filozófiai szempontból kezd izgalmassá válni.

24 ■ Quentin Skinner: *Meaning and Understanding in the History of Ideas. History and Theory*, 8 (1969), 1. szám, 28. old.

25 ■ Richard Rorty: *The historiography of philosophy: four genres.* In: Richard Rorty – Jerome B. Schneewind – Quentin Skinner (eds.): *Philosophy in history. Essays on the historiography of philosophy.* Cambridge University Press, Cambridge, 1984. 49. old.

* Jelen írás elkészítését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja („A filozófiatörténet filozófiája a kontinentális filozófiai tradícióban”) támogatta.